

Дин ва ақл

19:11 / 28.04.2017 4203

سەم حىرلەن نەم

Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло бутун коинотни, ундаги бор мавжудоту махлуқотларни бир яратишда «Бўл!» деган амри ила яратди. Тоғу тошларни – жамодот оламини, дов-дараҳтлар, ўт-гиёҳларни – наботот оламини яратди, қолган барча мавжудоту махлуқотларни – ҳайвонот оламини яратди. Ушбу ҳайвонот оламининг яратилиши бир хил бўлди, яъни ҳар бир жонзот ейди, ичади ва ухлайди, ҳаёти бардавом бўлиши учун жисмоний эҳтиёжларини қондириш билан кун кечиради. Бу каби эҳтиёжлар шаръий истилоҳда «шаҳват» дейилади. Демак, ҳайвонот олами фақат шаҳватини қондириш тақозосига кўра яралган. Шунинг учун, инсондан фарқли равишда, уларнинг ақли, онги бўлмагани боис, уларда қилган ишлари учун жавобгарлик йўқ. Шунга биноан, қиёмат куни ҳайвонлар яхши иш қилгани учун жаннатга, ёки ёмон иш қилгани учун дўзахга киритилмайди.

Бунга қуидаги оятларни далил ўлароқ мисол қилса бўлади:

ماълум муддат ўтгач, Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло Ўзи яратган мавжудоту махлуқотларнинг гултоjisisi бўлмиш инсонни лойдан Ўз Қўли билан яратди.

مُوقِلٌتْ آیَآلَ كَلَذِيْفَ نِإِنْ مَعَ يَمَّحْضِرٌ لَا يَفِ آمُكَلَّهَ سَوَّرْكَفَتَيْ

«Ва сизга осмонлардаги нарсаларни ва ердаги нарсаларни – ҳаммасини Ўз томонидан беминнат хизматкор қилиб қўиди. Албатта, ана шунда тафаккур қиласиган қавмлар учун оят(белги)лар бордир».

(Жосия сураси, 13-оят).

كَلَذِ يَفْ نَإِ وَرْمَأْبُ تَأَرَّحَسُ مُمْجُنَلَاوَرَمَقْلَاوَسْمَشَلَاوَرَأَهَنَلَاوَلَيْلَلُأُمُكَلَّرَحَسَوَنُولَقْعَيِ مْوَقَلِتَأَيَآلَ

«У Зот сизга кечанию кундузни, қүёшнию ойни беминнат хизматкор қилиб қўйди. Юлдузлар Унинг амри ила беминнат хизматкордир. Албатта, бунда ақл юритувчи қавмлар учун оят(белги)лар бор».

(Наҳл сураси, 12-оят).

غَبَسَ نُهَاؤسَفَ ءَامَسَلَا قَلَإِ قَوْتَسَأِمُكَلَّرَحَسَوَمِيلَعَءَيِشَلُكْبَوْهَوَتَأَوَمَسَ

«У ер юзидаги барча нарсани сизлар учун яратган, сўнгра осмонга юзланиб, уларни етти осмон қилиб тўғрилаган Зотдир. Ва У ҳар бир нарсани ўта билувчидир».

(Бақара сураси, 29-оят).

Қуръони Каримда бу каби юзлаб оятларни кўриш мумкин. Уларнинг барчасида борлиқдаги барча нарса инсон учун яратилгани ва унга буйсундириб қўйилгани очик баён этилади.

Нима учун инсон жамики маҳлуқотнинг гултожи бўлди?

Бу ўринда икки муҳим нарсага эътибор қаратишимииз лозим. Аввало, улар қай усулда ва нима мақсадда яратилди? Юқорида айтиб ўтганимиздек, борлиқдаги инсондан бошқа барча нарса Аллоҳ субҳанаҳу ва таолонинг биргина «Бўл!» деган амри ила яралди. Қуръони каримнинг таъбирига кўра, бунга олти кун вақт кетди. Юқоридаги оятларга биноан эса, буларнинг барчаси фақатгина инсон учун яратилди.

Энди инсоннинг яратилишини мулоҳаза қилсак, Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло уни бошқа маҳлуқотлардан фарқли равишда, алоҳида яратди. Уни барча маҳлуқотлар ичida бирданига яратишга қодир бўла туриб, бундай қилмади, балки уни Ўз қўли ила яратди. Аллоҳ таоло буни аввалроқ фаришталарига эълон қилиб. унга Ўз руҳидан жон пуфлашини ва фаришталар унга сажда қилишлари лозимлигини айтди.

Бу ҳақда Қуръонда бундай дейилади:

۷۱۔ يَفْتَحَنَ وُهْتِيَّوْسَ آذِافَ (۷۱) نَيَطْنَمَ رَشَبُ قَلَّا خَيْرَى الْمُلَكُ بَرَلَّاقُ ذَإِسَى لِبِإِلَى (۷۲) نَوْعَمْجَهْمُ كُلَّا سَفَرَ دَجَاسُهَلَ اُوَعَقَفَ يَحُورَنَمَ سَيَلِبِإِلَى (۷۳) نَوْعَمْجَهْمُ كُلَّا سَفَرَ دَجَاسُهَلَ اُوَعَقَفَ يَحُورَنَمَ سَيَلِبِإِلَى (۷۴) نَيِرَفَأَكِلَّا نَمَانَكَوَرَبَكْتَسَا تُقَلَّخَ أَمَلَدُجَسَتَنَأَكَعَنَمَ أَمُسَيَلِبِإِلَى (۷۵) نَيِلَأَغَلَّا نَمَتَنُكَمَأَتَرَبَكَتَسَأَيَدِيَب

«Эсла, Роббинг фаришталарга деди: «Албатта, Мен лойдан башаряратувчи дирман. Бас, уни ростлаб, ичига рухимдан пуллаганимда, унга сажда қилиб, йиқилинглар!». Бас, фаришталар барчалари бараварига сажда қилдилар. Фақат иблисгина мутакаббирлик қилди ва кофирлардан бўлди. У Зот: «Эй иблис, Ўз қўлим билан яратган нарсага сажда қилишингдан сени нима ман қилди?! Мутакаббирлик қилдингми?! Ёки олий даражалилардан бўлдингми?!» – деди».

(Сод сураси, 71-75-оятлар).

Демак, инсон бир неча жиҳатлари ила борлиқдаги бошқа мавжудотлардан фарқ қиласди:

1. Инсон борлиқдаги яралган барча мавжудотлардан ўзгача равишда Аллоҳ субҳанаҳу ва таолонинг Ўз инояти ила, алоҳида яратилган.
2. Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло уни яратишда Ўз руҳидан унга жон пуллаган.
3. Шундан сўнг барча фаришталарни инсонга таъзим ва такрим саждасини қилишга амр қилган.
4. Барча мавжудотлар инсон учун яратилиб, унга хизмат қилиш учун бўйсундириб қўйилган.
5. Энг муҳими, Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло инсонни Ўзи учун, фақат Унинг Ўзигагина ибодат қилиш учун яратган.

Бу ҳақиқат Зориёт сурасининг 56-оятида баён қилинган:

نۇدۇبْغىل ۱۰ نەجىل ۱۰ سەنلىك ۱۰ قىلىم

«Жин ва инсни фақатгина Менга ибодат қилишлари учун яратдим».

Шундай қилиб, ер юзида яна бир олам – инсоният олами пайдо бўлди. Инсонга ҳам, худди ҳайвонлардаги каби, жисмоний эҳтиёжларни қондириш хусусияти, яъни шаҳватни берилди, бироқ, улардан фарқли ўлароқ, инсонга ақл ато этилди. Инсон руҳоний ҳолатга муҳтоҷ қилиб яратилди.

Бошқача қилиб айтганда, жамодот олами биринчи босқич бўлиб, наботот олами ундан ўсиб-униш хусусияти билан ажралиб туради. Ҳайвонот олами эса, бунга қўшимча тарзда бу икки оламдан шаҳвати или фарқ қиласди. Аммо инсоният олами буларга қўшимча тарзда ақли ва руҳий ҳолатининг хусусияти билан фарқ қиласди. Шунинг учун ҳам ҳайвонларда қилинган иш учун жавобгарлик йўқ. Бу борадаги барча масъулият инсоният оламига мансубдир.

Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло инсонни яратганида уни икки турдаги ҳиссиёт или яратган. Биринчи тури моддий ҳис-туйғулар бўлса, иккинчиси маънавий ҳис-туйғулардир. Ана шу ҳис-туйғулар ёрдамида инсон ўз ҳаётида дуч келган нарсаларига баҳо беради, интилади, курашади, хурсанд ёки хафа бўлади ва ҳоказо.

Моддий ҳис-туйғулар – бу кўз, қулоқ, бурун, оғиз, қўл, оёқ ва жамики аъзои бадан бўлиб, уларнинг вазифаси инсоннинг теварак-атрофига рўй берәётган воқеа-ҳодислар, жараёнларга гувоҳ бўлиб, уларни таҳлил қилиш учун мияга жўнатишдир. Мисол учун, қуёш, ой, юлдуз ёки бошқа катта жисмлар узоқдан қаралганда инсонга худди қўлда тутиб турса ҳам бўладигандек кичик қўринади. Аммо ақл бу ҳолатни тўғрилаб, ўша предметлар узоқда жойлашгани учунгина кўзга мана шундек кичик қўринаётгани, аслида эса бу жисмлар мисли қўрилмаган тарзда баҳайбат ва улканлигини билдиради. Худди шунингдек, бирон жисм шаффоғ идишдаги сувга солинса, синик қўринади. Бунда ҳам ақл кўзниңг хатосини тўғрилаб қўяди. Қолган аъзоларнинг ҳам иши шундай.

Демак, ақлнинг вазифаси моддий ҳиссиёт аъзолари унга узатаётган маълумотларни синчковлик билан ўрганиб, уни таҳлил қилиш ҳамда шу

ақлнинг эгасини тўғри йўлга йўллаш экан. Аммо моддий ҳис-туйғу аъзолари узата олмайдиган маълумотларга келсак, бу борада ақл ожиздир. Хўш, моддий ҳис билиш аъзолари узата олмайдиган маълумотлар қандай маълумотлар? Нима деб ўйлайсиз?

Бу – динимизнинг аҳкомлари! Ҳа, бу диндир. Диннинг ҳар бир ҳолати инсон ақлидан ташқарида бўлиб, бу борада инсон фақат ва фақат бунга иймон келтириши – ишониши, бўйсуниши ва унга таслим бўлиши зарурдир. Зотан, Исломнинг маъноси таслим бўлиш демакдир.

Инсоннинг маънавий ҳис-туйғулари ҳам шулар жумласидандир. Бошқача қилиб айтганда, бу инсоннинг руҳий ҳолатидир. Чунки руҳ Аллоҳга тегишли бўлиб, бу ҳақда инсоннинг ақли етадиган даражада маълумоти йўқдир. Айни пайтда, бу борада инсон ўзи мустақил равишда маълумот топишининг ҳам имкони йўқ.

Инсон руҳий ҳолатида ҳам нималаргадир эҳтиёж сезади. Аммо, динсиз турли бидъат-хурофотларга қоришиб кетади ёки ундан бутунлай юз ўгириб, маънавий аҳлоқсизлик жарига қулайди. Бугунги кунда бу сўзларимизга мисоллар келтириш ҳам ортиқчадир.

Юқоридаги сўзимизнинг тасдиғи учун энг оддий мисолларни келтириш кифоя.

Маълумки, дин беш устунга қурилган: иймон, намоз, закот, рўза ва ҳаж.

Иймон масаласини олсак, унда ҳам энг оддий нарсани мисол қиласилик. Роббимиз Аллоҳ субҳанаҳу ва таолонинг исми зоти бўлмиш лафзи жалола –«Аллоҳ» исмидир.

Агар Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло инсониятнинг ҳидояти учун набийлар ва расулларни юбориб турмаганида, уларга дин ҳақида маълумотлар бермаганида, инсон ушбу энг оддий нарсани – ўзини яратган Роббининг исми нима эканини қаердан билар эди? Иймоннинг қолган масалалари ҳақида тўхтаб турамиз. Ер юзидаги барча донишмандаларни бир жойга тўплаб, уларга минг йил, миллион йил имконият берилса ҳам, Роббининг исми «Аллоҳ» эканини топа олмайдилар. Шунинг учун ҳам ер юзидаги бугунгача қанча сохта ақийдалар, бидъат-хурофотлар, бут-санамлар ўйлаб топилган бўлмасин, уларнинг биронтасида бу дунёни яратган Парвардигорнинг исми Аллоҳ эканини топмайсиз. Бу ҳақда Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло Ўз каломи шарифида шундай марҳамат қиласи:

﴿إِنَّمَا سُلْطَانٌ مَلْعُوتٌ لَهُ وَتَدَابِعُ لَهُ دُبْعَافٌ أَمْهَنْيَبٌ أَمْهَنْرَلْأَوْتٌ أَوْمَسْلَأَبَرٌ﴾

«У осмонлару ернинг ва улар орасидаги нарсаларнинг Роббидир. Бас, Унга ибодат қил ва Унинг ибодатида сабрли бўл. Унга отдошни билурмисан?»

(Марям сураси, 65-оят).

Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло инсониятни тӯғри йўлга йўллаб, ҳидоят қилишни ирова қилиб, кетма-кет набийлар, расулларни юборди ва улар орқали инсониятга Ўзини таништирди. Қуидаги ояти-карималарда бунга очик-ойдин гувоҳ бўламиз:

يُرْكَذَلَةَالصَّلَامَقَأْوَيْنْدُبْعَافَأَنْأَلَلَإِلَلَإِلَلَإِنَّنِيَنَّنِي

«Албатта, Мен Ўзим Аллоҳдирман. Мендан ўзга илоҳ йўқ. Бас, Менга ибодат қил ва Мени зикр этиш учун намозни тўкис адо эт».

(Тоҳа сураси, 14-оят).

مُيِكَحْلَأْزِيَرَغْلَأْهَلَلَأَنَّهَنِيَسُومَأَيِّ

«Эй Мусо! Албатта, бу Менман! Ўта иззатли, ўта ҳикматли Аллоҳман!»

(Намл сураси, 9-оят).

أَيِّ نَأْرَجَشَلَنَمَةَكَرَابُمْلَأَهَقْبَلَأَيَفَنَمْيَأْلَدَأَوْلَأَيَطَأَشَنَمَيَدُونَأَأَتَأَمَلَفَنِيَمَلَأَعْلَأَبَرُهَلَلَأَنَّهَنِيَسُومَأَيِّ

«Бас, унинг олдига етиб келганида, водийнинг ўнг томонидан, муборак жойдан, дараҳтдан унга нидо қилинди: «Эй Мусо, албатта, Мен оламларнинг Робби – Аллоҳдирман».

(Қасос сураси, 30-оят).

شْرَغْلَا ىَلَعْ ىَوَتْسِ ۚ مُثِمَّا يَأْرَةَتِسِ ۖ يَفَصَرِّلَأَوِتَأَوَامَّسِلَ ۖ قَلَخِ ۖ يَذَلِّلَأُمُكَبَرَنِ ۖ
آلَأَهْرَمَأَبِتَأَرَحَسُمَ ۖ مُوْجَنَلَأَوَرَمَقَلَأَوَسَمَشَلَأَوَثَبُلَطِيَرَاهَنَلَ ۖ لِيَلَلَ ۖ يَشْعَنِي
نِيَمَلَأَعَلَ ۖ بَرُهَلَلَ ۖ كَرَابَتُرَمَلَأَوْقَلَخَلَ ۖ

«Албатта, Роббингиз осмонлару ерни олти кунда яратган, сүнгра Аршга истиво қилган, кечани кундузга қоплаб, – у уни шошилиб қувлайди – қуёш, ой ва юлдузларни Ўз амри ила бўйсундирилган қилиб (яратган) Аллоҳдир. Огоҳ бўлинг, яратиш ва амру тадбир Унинг Ўзига хосдир. Оламларнинг Робби – Аллоҳ баракотли, улуғдир».

(Аъроф сураси, 54-оят).

شْرَغْلَا ىَلَعْ ىَوَتْسِ ۚ مُثِمَّا يَأْرَةَتِسِ ۖ يَفَصَرِّلَأَوِتَأَوَامَّسِلَ ۖ قَلَخِ ۖ يَذَلِّلَأُمُكَبَرَنِ ۖ
نُورُكَدَتَ آلَفَأْهُوْدُبْعَافَمُكَبَرُهَلَلَ ۖ دُنْدِلَذَعَبَنَمَ ۖ آمَرَمَلَأُرَبَدِي

«Албатта, Роббингиз осмонлару ерни олти кунда яратган, сүнг Аршга истиво қилган Аллоҳдир. У ишнинг тадбирини қиладир. Ҳеч бир шафоатчи бўлмас, магар Унинг изнидан сүнг бўлур. Ана ўша Аллоҳ Роббингиздир. Бас, Унга ибодат қилинглар. Ўйлаб кўрмайсизларми?!»

(Юнус сураси, 3-оят).

لِيَكَوْءِيَشَلُكَ ۖ ىَلَعَوَهَوْهُوْدُبْعَافِءِيَشَلُكُ ۖ قَلَخَوْهَ ۖ لِلَمُكَبَرُهَلَلَ ۖ

«Ана ўша Аллоҳ сизнинг Роббингиздир. Ундан ўзга илоҳ йўқ. У ҳар бир нарсанинг Яратувчисидир. Бас, Унга ибодат қилинг. У ҳар бир нарса узра вакилдир!»

(Анъом сураси, 102-оят).

نِيَلَّوَلَ ۖ أُمُكَئَآبَآبَرَوْمُكَبَرَهَلَلَ

«Ўз Роббингизни ва аввалги ота-боболарингизнинг Робби – Аллоҳни-я?!»

(Софбот сураси, 126-оят).

مُكَقَّرَوْ مُكَرَّوْصَ نَسْحَافَ مُكَرَّوْصَ وَأَنَبَّاءَمَسْلَأَوْأَرَارَقَضَرَلِأُمُكَلَّلَعَجَ يَذْلِأُمُكَلَّلَلَا
نَيْمَلَأَغْلِبَرُهَلَلِأُمُكَلَّذَتَأَبِي طَلَلِأَنَمَ

«Аллоҳ сизга ерни қароргоҳ, осмонни том қилган ва сизларнинг суратларингизни гўзал суратда қилган, сизларга пок нарсалардан ризқ берган Зотдир. Ана ўша Аллоҳ Роббингиздир. Бас, оламларнинг Робби – Аллоҳ баракотли бўлди».

(Ғоғир сураси, 64-оят).

Бу каби маънодаги оятларни Қуръони каримда жуда кўплаб учратиш мумкин. Унинг барчаси бир маънони ифода этади. У ҳам бўлса, бу борлиқнинг яратувчиси, ишларини тадбир қилувчиси борлиги ва барча махлуқотлар У Зотга муҳтожлигини, У Зотнинг Ўзиганина талпиниши, паноҳига қочиши лозимлигини билдиради.

Намозни ҳам мисол қилсак, биргина бомдод намозининг вақти, ракъатларининг адади, қўриниши ҳамда ундан қироатлару дуоларнинг ўзини олсак, қай бир ақлли киши буни ўйлаб топиши мумкин? Закот ҳам худди шундай. Нима учун нисоб айнан 85 грамм тиллага тенг деб белгиланган? Нима учун мол-мулкнинг айнан қирқдан бир улуши закот қилиб берилади? Нега бундан кам ёки кўп эмас. Рўза ҳам шундай. Нима учун айнан Рамазонда, айнан шу қўринишда рўза тутилади? Нега Рамазондан бошқа ойларда ва бошқача қўринишда бўлса, рўза ҳисобга ўтмайди. Ҳаж ҳам шундай. Нега айнан Маккага бориш керак ва ҳоказо.

Шунинг учун ҳам ақийда уламолари дин етиб бормаган кишилар борасида ҳам шу маъноларни эътиборга олган ҳолда фатволар беришган. Бу фатволарга кўра, дин етиб бормаган жойлардаги одамлар бу борлиқнинг Яратувчиси бор эканини, Унинг бир Зот эканини ҳамда коинотнинг барча ишларини У Зот бошқариб туришини билса, шунинг ўзи кифоядир. Бунда улар Парвардигорини «У Зот» дейдими, «Олий Куч» дейдими ёки «Буюк Онг» дейдими ёхуд бошқача айтадими, фарқи йўқ. Ўзининг тушунчасида шу маънони ифода қиласиган сўз бўлса бўлди. Бундай кишилар аҳли фитрат дейилади. Қиёмат куни улардан иймон, намоз, закот, рўза, ҳаж, савоб-гуноҳ, ҳалол-ҳаром каби инсон ўз ақли билан топа олмайдиган масалалар ҳақида сўралмайди.

Демак, шу фатводан маълум бўладики, инсониятга Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло томонидан дин-диёнат ҳақида ҳеч нарса келмаган бўлганида ҳам, инсон ўзини яратган Роббнинг бор ва бир эканини, барча ишларнинг тадбирини У Зот бошқаришини билиши лозимлиги ҳақида масъул экан.

Бу ва шу каби бошқа мисолларни келтиришдан мақсад диннинг инсон ақлидан ташқари нарса эканини тушунтиришдир. Инсон Аллоҳнинг ёрдамисиз, ўз ақли билан диний масалаларнинг энг оддий ҳолатларига ҳам жавоб топа олмаслигини англашибдир. Инсон динга ўз ақлий қарашларини аралаштирадиган бўлса, уни бузиб қўяди, холос.

Барча ишларини, хусусан диний ҳолатларни ҳам ақл тарозусига қўйиб ўлчайдиган ва шунга кўра хулоса қиласидиган ғарбликлар ва уларга тобеъ бўлганларнинг биз мусулмонларни тушунмаслигига сабаб шудир.

Улар дин ишларига ақлни аралаштириш мумкин эмаслигини билишмайди, буни тушунишмайди ва тушунишни исташмайди. Бугунги кунда ҳал қилиниши лозим бўлган энг оғир, хатарли муаммоларидан бири шудир. Минг афсуслар бўлсинки, бу каби хатарли муаммолар ғарбликларни четлаб ўтмаганидек, биз мусулмонларга ҳам таҳдид солмоқда. Бугунги кунда диний салоҳияти бўлмай туриб, дин ишларига аралашаётган кимсалар жамиятнинг қайси табақасига мансуб бўлишидан қатъи назар, хоҳ сиёsatчи бўлсин, хоҳ тижоратчи бўлсин, хоҳ табиб, хоҳ муҳандис, ҳарбий ёки оддий ишчи бўлсин – ана шулар жумласидандир. Хусусан, ижтимоий тармоқларда ўз дунёқарашларидан келиб чиқиб, ўзининг шахсий фикрлари билан диний масалаларда сўз юритаётган, диний ҳолатларга баҳо берадиганлар (булар асосан илмда мустаҳкам бўлмаган ёшлардир) бироз ўзларини тийиб олсалар, ўзлари учун ҳам, қолган мусулмонлар учун ҳам айни муддао бўлар эди. Ҳали сиёsat соҳасида, ҳали тижорат, ҳали оила масалаларида бўлсин, билиб-билмай ўзларича фатволар бериш, шахсий фикрларини баён этиш ҳолатлари кўп учраяпти. Айниқса, «Менимча, мана бундай бўлгани яхшироқ эди» қабилидаги «менимча»лардан сақланиш лозимдир.

Ким бўлишидан қатъи назар, инсон учун дин ишлари даҳлсиз эканини тушуниш лозим. Дин ишларига ақлнинг даҳли йўқлигини, бунга фақат иймон келтириш, бўйсуниш ва таслим бўлиш лозим ва лобуд эканини англаш керак. Айни шу ҳақда ҳазрати Али розияллоҳу анҳудан келган ривоятни имом Абу Довуд раҳматуллоҳи алайҳ ўз «Сунан»ида келтирган:

قَاحِسٌ إِبْأَنْ شَمْعَأَلِإِنَعَ -ِثَأَيِغَ نَبَا إِنْعَيِ - صَفَحَ آنَثَدَحِ ءَالَّعَلِأَنْبُ دَمَحُمَ آنَثَدَحِ
لَفْسَأَنَّاَكَلِّىرَلِإِبُنِيَّدَلِإِنَّاَكَوَلَّاَقِ - هَنَعِهِلَّا إِصَرِهِلَّعِنَّعِرِيَّخِ دَبَعَ نَعِ
مَلِسَوَهِلَّعِهِلَّا إِلَصِهِلَّلِلِوَسَرُّتِيَّأَرِدَقَوَهَالِعَأَنِمَحِسَمِلِابِهِلَّوَلِفُّخِلَا
يِّفُّخِرِهَاظِهِلَّعِحَسَمِيِّهِ.

Алий розияллоҳу анҳу айтади:

«Агар дин ақл билан бўлганида, маҳсининг устидан кўра остига масҳ тортиш тўғрироқ бўлар эди. Ваҳоланки, мен Расууллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг маҳсилари устига масҳ қилаётганларини кўрдим».

Чаҳорёлардан бири ўрни келганида динни ақл тарозусига солиб иш тутишдан қайтаряптилар. Буни яна ҳам қувватлаш учун яна Аллоҳ субҳанаҳу ва таолонинг Китобига мурожаат қиласиз ва қуидаги ояти-карималарни топамиз:

آنْعَمَس اُولُوْقَيِ نَأْمُهَنْيِبَ مُكْحَيِلِهِلُوْسَرَوَهِلَّلِإِلِإِنِيَنِمُؤْمِلِإِلِوَقَنَّاَكِآمِنِإِ
قَّتَيَ وَهِلَّلِشَحَّيِ وَهَلُوْسَرَوَهِلَّلِعَطِيِ نَمَو (51) - نُوحَلْفُمِلِإِمُهَكَيَّلِوَأَنْعَطَأَوِ
نُوزَئِأَفِلِإِمُهَكَيَّلِوَأَفِ (52)

«Албатта, мўминларнинг Аллоҳга ва Унинг Расулига ораларида (У Зот) ҳукм чиқариши учун чорланганларидаги гаплари «Эшитдик ва итоат қилдик», дейишлари бўлди, холос. Ана ўшалар – ўзлари зафар топувчилардир. Ким Аллоҳга ва Унинг Расулига итоат этса ҳамда Аллоҳдан қўрқиб, Унга тақво қилса, бас, ана ўшалар – ўзлари ютуққа эришувчилардир».

(Нур сураси, 51-52-оят).

آمَوْهُلُوْسَرَوَهِلَّلِقَدَصَوَهُلُوْسَرَوَهِلَّلِإِنَدَعَوَآمَأَدَهِ أُولَأَقَبَآزِحَّإِلِإِنُونِمُؤْمِلِإِلِأَرِآمَلِوَ
آمِيِلِسَتَوَآنِآمِيِإِلِإِمُهَدَّارِ

«Мўминлар аҳзобларни кўрганларида: «Бу бизга Аллоҳ ва Унинг Расули ваъда қилган нарсадир. Аллоҳ ва Унинг Расули рост сўзларлар», – дедилар. Бу уларга иймон ва таслимдан бошқа нарсани зиёда этмади».

(Аҳзоб сураси, 22-оят).

ـ نِي رَفَّا لْلَّا بِحُّي ۚ لَلْلَّا نِإِفْ لَوْسَرَلْأَوَّلَلْلَّا اُعْيَطَ لْلَّقْ

«Айт: «Аллоҳга ва Расулга итоат қилинг. Агар юз ўғирсангиз, бас, албатта, Аллоҳ кофирларни севмас».

(Оли Имрон сураси, 32-оят).

ـ نُوْعَمْسَتْ مُثْنَأً وْنَعْمَلْوُسَرَوَّلَلْلَّا اُعْيَطَأً اُنَمَّا نِي ۚ

«Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга ва Унинг Расулига итоат қилингиз ва эшишиб туриб, Ундан юз ўгириб кетмангиз».

(Анфол сураси, 20-оят).

Ушбу ояти-карималардан юқоридаги сўзимизнинг айни тасдиғини топамиз. У ҳам бўлса, дин ишларига ақлни дахл қилмай, унга иймон келтириш, бўйсуниш ва таслим бўлиш лозимлигидир.

Демак, диний масалаларда келган ҳукмларга фақат таслим бўлиш, бўйсуниш ва эргашиш лозим бўлар экан. Жуда кўп ояти карималарда Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло айнан мана шу ҳақда марҳамат қиласади:

ـ نُومَحْرُتْ مُكْلَعَلْ اُوقَتْ اُهُوْعَبَّتْ آفْ كَرَابُمْ هَانْلَزْنَأْ بَاتَكْ آدَهَوْ

«Биз нозил қилган бу Китоб муборақдир. Бас, унга эргашинглар. Ва тақво қилинглар. Шоядки, раҳм қилинсангизлар».

(Анъом сураси, 155-оят).

ـ نُورَكَدَتْ آمَّا لَيَلَقَءَأِيْلَوْنَوْدَنْمَ اُعْبَّتَتْ آلَوْمُكَبَرَنَمُكْيَلِإِلَزْنَأْ آمَ اُعْبَّتْ

«Сизларга Роббингиздан нозил қилинган нарсага эргашинглар! Ундан бошқа дўстларга эргашманглар. Қанчалар оз эслатма оласизлар-а?!»

(Аъроф сураси, 3-оят).

نَعْ مُكَبَّرَقَرَفَتَفَلُبَسْلَا اُوعَبَّتَتَ الَّوْهُوْعَبَّتَافَمَيْقَتْسُمِيْطَارَصَادَهَنَأَوْ نُوقَّتَمُكَلَّعَلَهُبَمُكَاصَوْمُكَلَذَهَلِيَبَسْ

«Албатта, бу Менинг түғри йўлимдир. Бас, унга эргашинг. Ва бошқа йўлларга эргашмангки, сизни Унинг йўлидан ажратурлар. Ушбуларни сизга тавсия қилдикки, шояд, тақво қилсангиз».

(Анъом сураси, 153-оят).

Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло бу йўлга эргашмаган қавмларнинг нотўғри йўлда эканини таъкидлаб, яна бир қанча ояти-карималарда шундай дейди:

وَلَوْ أَنَّ إِبْرَاهِيمَ يَلْعَبُ أَنْيَافَلْأَمْعَبَّتُ الْمَهَلَلَيْقَأَذَإِوْ نُودَتَهَيَ الَّوْأَقْيَشَ نُولَقْعَيَ الَّمُهُؤَابَأَنَّاَكْ

«Қачон уларга: «Аллоҳ нозил қилган нарсага эргашинглар», – дейилса, «Йўқ! Балки биз ота-боболаримизни нимада топган бўлсак, ўшанга эргашамиз», – дерлар. Ота-боболари ҳеч нарсага ақли етмаган ва ҳидоятга юрмаган бўлсалар ҳам-а?!»

(Бақара сураси, 170-оят).

نَأَكْوَلَوْأَنَّإِبْرَاهِيمَ يَلْعَبُ أَنْدَجَوَأَمْعَبَّتُ الْمَهَلَلَيْقَأَذَإِوْ رِيَغَسْلَابَأَدَعَىَلِإِمْهُوْعَدَيُنَأَطْيَشَلَا

«Қачон уларга: «Аллоҳ нозил қилган нарсага эргашинглар», – дейилса, «Йўқ! Оталаримизни ниманинг устида топсак, ўшанга эргашурмиз», – дерлар. Агар шайтон уларни ловуллаган олов азобига чақираётган бўлса ҳам-а?!»

(Луқмон сураси, 21-оят).

Шу ўринда бир нүктага ойдинлик киритиш лозим. Бу – дин ишлари бўйича гапиришга кимлар ҳақлилиги, бу борада кимларга эргашиш лозимлигидир.

Имом Муслим раҳматуллоҳи алайҳнинг салафларимиздан бўлган Муҳаммад ибн Сийриндан қилган ривояти бунга далил бўлади:

آنَثَدَحْ وَدَمَحْ مُنَعِّمَأْشَهَ وَبُوْيَأْنَعِ دَيَرْنَبُ دَامَحَ آنَثَدَحْ عِبَرْلَأْنَبُ نَسَحَ آنَثَدَحْ لَاقَ نَيَرِيَسَ نَبُ دَمَحْ مُنَعِّمَأْشَهَ نَعِنِيَسُحَ نَبُ دَلْحَمَ آنَثَدَحْ وَلَاقَ مُأْشَهَ نَعِلَيَضُفَ مُكَنِيَدَنُوْدُخَأْتَ نَمَعَ اُرْطَنَأْفَ نَيَدَمَلَعَلَا آذَهَ نَإِ

«Бу илм – диндир. Уни кимдан олаётганингизга назар солинг!»

Демак, диний масалалар дуч келган одамдан олинавермас экан. Диний масала айтаётган киши бу илмларни ҳамма учун маъруф бўлган олим кишилардан олган бўлиши ҳамда улардан бунга ижозат – рухсат олган бўлиши лозим.

Ҳозирда бутун дунё олийгоҳларида талабаларнинг битирав кечасида дипломлар топширишни ҳам илк бор бизнинг ота-боболаримиз жорий қилишган. Юқорида айтиб ўтганимиздек, диний масалалар нозик ва хатарли бўлгани боис, буни яхши англаған салафларимиз бу илмни яхши ўзлаштирган шогирдларигагина уни тарқатишга ёзма ижоза – рухсат беришган. Бу илмни яхши ўзлаштира олмаган кишиларга бундай ижозалар берилмаган ва ўз-ўзидан улар бу соҳада мутахассис ҳисобланишмаган ва улардан бу борада савол сўралмаган.

Бу каби олимларда таҳсил олмаган ва табиийки, ижозалари бўлмаган кишиларнинг бугунги кунда тинмай фатволар беришларига нима ҳам дейиш мумкин? Фатво беришга лойиқ бўлиш учун қанча илмни ўзлаштириш лозимлиги ҳақида зеҳнимизда оз бўлса-да, маърифат чироғини ёқиши умидида қуийидаги ривоятни келтирамиз:

يـلـعـ اـبـأـ تـعـمـسـ ئـيـنـاـيـغـرـالـاـ بـيـسـمـلـاـ نـبـ دـمـحـ مـتـعـمـسـ ظـفـاحـلـاـ يـلـعـ اـبـأـ تـعـمـسـ ؟ـىـوـتـفـلـلـ ثـيـدـحـلـاـ نـمـ لـجـرـلـاـ يـفـكـيـ مـكـ ؛ـلـبـنـحـ نـبـ دـمـحـ الـ تـلـقـ ؛ـلـوـقـيـ رـيـرـضـلـاـ الـ لـاقـ ؟ـ فـلـأـ ئـئـمـ ثـالـثـ ؛ـتـلـقـ .ـالـ لـاقـ ؟ـ فـلـأـ اـتـئـمـ ؛ـتـلـقـ .ـالـ لـاقـ ؟ـ فـلـأـ ئـئـمـ .ـوـجـرـأـ ؛ـلـاقـ ؟ـ فـلـأـ ئـئـمـ سـمـخـ ؛ـتـلـقـ .ـالـ لـاقـ ؟ـ فـلـأـ ئـئـمـ عـبـرـأـ ؛ـتـلـقـ

Имом Заҳабий раҳматуллоҳи алайҳ ўзининг «Сияру аъломун-нубала» асарида шундай дейди:

Абу Алий Зарир айтади: «Мен Аҳмад ибн Ҳанбалга: «Фатво учун кишига қанча ҳадис етарли бўлади? Юз мингтами?» дедим. «Йўқ!» деди. «Икки юз мингтами?» дедим. «Йўқ!» деди. «Уч юз мингтами?» дедим. «Йўқ!» деди. «Тўрт юз мингтами?» дедим. «Йўқ!» деди. Мен: «Беш юз мингтами?», деган эдим, у: «Умид қиласман», деди.

Юқорида ақлнинг динга дахли йўқ дедик. Аммо бу сўзни нотўғри тушунишдан эҳтиёт бўлиш керак, яъни ақлга умуман таянмаган ҳолда, кўр-кўрони иш қилишдан сақланиш лозим. Ақлнинг динда қай даражада аҳамияти бор эканини билиш учун қуийдаги ривоятларни эътиборингизга ҳавола қиласмиш:

نامی‌الا بعشع (6 / 349)

لَا قَلْغُلْهُ لِلْقَلْخَامَلْ «لَا قَمَلْسَوْهَيَلَعْهُلَلَا يَلَصَّيَبَنَلِنَاعَرَرِيَرُهَيَبَأْنَعَ
لَلَا قَمُثَلَبَقَأَفَلَبَقَأُهَلَلَا قَمُثَرَبَدَأَفَرَبَدَأُهَلَلَا قَمُثَمَأَقَفَمُقَهَلَلَا
نَسْحَأَلَلَوَكَنْمُلَضْفَأَلَلَوَكَنْمُرِيَخَوْهَأَقَلَخُتَقَلَخَأَمَهَلَلَا قَمُثَدَعَقَفَدُغْقُأَ
بَأَقَعْلَكَيَلَعَوَبَأَوْثَلَكَبَوَبَقَأَعْلَكَبَوَفَرْعُأَلَكَبَوَيَطْعُأَلَكَبَوَدُخَأَلَكَبَكَنْم

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: «**Аллоҳ ақлни яратганида унга: «Тур!» деди, у турди. Сўнг: «Ўгирил!» деди, у ўгирилди. Сўнг: «Юзлан!» деди, у юзланди. Сўнг: «Ўтирил!» деди, у ўтириди. Сўнг унга: «Сендан кўра яхшироқ, афзалроқ ва чиройлироқ бўлган биронта махлуқот яратмадим. Сен сабабли ушлайман, сен сабабли ато бераман, сен сабабли таниламан, сен сабабли уқубатга соламан, сен сабабли савоб бераман. Уқубат ҳам сенгадир», деди.**

نامی‌الا بعشع (6 / 351)

نُمْ نُوكَيْلَ لُجَّرلَا نِإِ « مَلَسَ وَهَيَلَعُ لَلَّا لَصَ هَلَلَ لُسَرَ لَاقَ : لَاقَ هَرْمُعَ نْبَ لَنَعْ يَزْجُي آَمَوْ ، آَهَلُكَ رَيْحَلَ مَأَوْسَرَكَذَ يَتَحَرَّمُعَلَّا وَجَحْلَأَوْ ةَالَّصَلَلَأَوْ ةَالَّصَلَلَأَ مَوْيِي ». ^٥

Ибн Умар розияллоху анхудан ривоя қилинади:

«Расууллоҳ соллаллоҳ алайҳи ва саллам шундай дедилар: **«Албатта, киши намоз, рўза, закот, ҳаж ва умра аҳлидан бўлади** – ҳатто, яхшилик улушларининг барчасини зикр қилдилар – **аммо қиёмат куни эса ақлининг миқдорига кўра мукофот олади».**

(6 / 352) - نامی‌الا بعشع

نُولَمْعَيْ سَانَلَا « مَلَسَ وَهَيَلَعُ لَلَّا لَصَ هَلَلَ لُسَرَ لَاقَ : رَقَنْبَةَ يَوْأَغْمَنَعْ مَوْلُوقَعَ رَقَقَ لَعُمْرُوْجُ أَنْوَطْعَيْ آَمَنَإِوْ رَيْحَلَابَ

Муовия ибн Қурра розияллоху анҳу айтади:

«Расууллоҳ соллаллоҳ алайҳи ва саллам: **«Одамлар яхшилик қиласверадилар. Ажрларини эса ақллари миқдорига кўра оладилар»**, дедилар.

Юқоридаги ушбу ривоятлардан бироз бўлса-да, ақлнинг диндаги аҳамияти ҳақида маълумот олдик. Аммо унинг зарурати, нима учун кераклиги ҳақида қўйидаги ривоятларни эътиборингизга ҳавола қиласиз:

(طقف ثیداح) ةنسلا حرش (1 / 981) -

نَأَدْنَمُ سَيَّلُلَا : مَلَسَ وَهَيَلَعُ هَلَلَ لَصَ هَلَلَ لُسَرَ لَاقَ : لَاقَ سَوْأَنْبَدَدَشَنَعْ لَلَّا لَعُ ئَنَمَّاتَوْ ، آَوَهَسْفَنَعَبْتَأَنَمُزَجَأَعْلَأَوْ رَتْوَمَلَدَعَوْ هَسْفَنَهَسَحُثَيَدَحَأَدَهُ :

Шаддод ибн Авс розияллоху анҳу айтади:

«Расууллоҳ соллаллоҳи алайҳи васаллам шундай дедилар: «**Ўз нафсини динга юргизган ва ўлимдан кейини учун амал қилган киши ҳақиқий донодир. Нафсини ҳавосига эргаштирган ва Аллоҳга орзуулар қилган киши эса ҳақиқий ожиздир**».

(6 / 369) - نامی‌الا بعشع

أَذِلْ قَاعِلًا أَمْنًا، رَشْلًا وَرِيَحْلًا فُرْعَيْ يَذْلِلُ لَقَاعِلًا سْيَلًا، نَبْنَيْ يُعْنِبُ نَبْنَيْ فُسْلَلَاقُ
أَرْأَدَلْ وَهَعْبَتَ رَشْلَا يَأْرَأَدَلْ وَهَعْبَتَ رِيَحْلَا يَأْرَ

Суфён ибн Уяйна раҳматуллоҳи алайҳи айтади: «Яхшилик ва ёмонликнинг ўзинигина биладиган киши оқил эмас. Яхшиликни кўрса, унга эргашадиган ва ёмонликни кўрса, ундан четланадиган кишигина оқилдир».

(6 / 370) - نامی‌الا بعشع

وَرِيَعَ بَنْذُسْحُيَّ وَهَبْنَذْبُ فَرَتْعَيْ لَقَاعِلًا نَأْ اُومَلْعَا، لُوقَيْ نَوْنَلَا أَذْتَعَمَسَ وَ
وَرِيَعَ نَعَذْلَلُ لَمَتْحَيَّ وَهَادَأْ فُكَيَّ وَهَرِيَعَ دَنْعَ أَمَيَّ فُدَهَرَيَّ وَهَيَدَلَ أَمَبُ دُوْحَيَّ وَ

Зуннун Мисрий раҳматуллоҳи алайҳи айтади: «Билингларки, ҳақиқий оқил – ўз гуноҳини эътироф этган, бошқанинг гуноҳини ҳис қилган, ҳузуридаги борини бериб, сахийлик қиладиган, бошқанинг ҳузуридагидан зуҳд қиладиган, азият беришдан тийиладиган ва бошқаларнинг азиятини кўтарадиган кишидир».

Шунингдек, бу борада хотимаси мушк бўладиган салафларимизнинг қуийидаги сўзларини ҳам эътиборингизга ҳавола қиласиз:

لِاقْ ثَيْحَ، خَيْرَاتِلَوْ عَدْبَلَا هَبَاتَكَ يِفَ يِسْدَقَمَلَا رَهَاطَ نَبَ رَهَطَمَلَا كَلْذَلَقَنَ امَكَ
مَئَاهَبَلَا يِفَوْ، وَهَوْشَ الَّبَ لَقَعَلَا ةَكَئَالَمَلَا يِفَ هَلَلَا بَكَرَ: لَاقْ هَنَأْ بَعَكَ نَعَ انِيُّرَوَ
نَمَ رَيْخَ وَهَفَ هَتَوْهَشَ هَلَقَعَ بَلَغَ نَمَفَ، امَهَيلَكَ مَدَآ نَبَا يِفَوْ، لَقَعَ الَّبَ هَوْشَلَا
مَئَاهَبَلَا نَمَّرَشَ وَهَفَ، هَلَقَعَ هُتَوْهَشَ بَلَغَ نَمَوَ، ةَكَئَالَمَلَا.

Имом Тоҳир Мақдисий раҳматуллоҳи алайҳ «Ал-бадъу ват-тариих» асарида шундай дейди:

«Каъб розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Аллоҳ фаришталарни шаҳватсиз, ақл билан яратди. Ҳайвонларни ақлсиз, шаҳват билан яратди. Одамзотни эса шу иккиси билан яратди. Бас, кимнинг ақли шаҳватидан ғолиб келса, у малоикалардан яхшидир. Кимнинг шаҳвати ақлидан ғолиб келса, у ҳайвондан ҳам ёмондир».

Демак, диний масалаларда ақлнинг зарурати шаҳватларга берилиб, Аллоҳнинг ҳукмига қарши чиқиб қолишнинг ва бу билан Аллоҳнинг ҳузурида гуноҳкор бўлишнинг олдини олиш экан. Бу борада Аллоҳ субҳанаҳу ва таолонинг ушбу сўзларини доимо эслаб юришимиз лозим:

وَمَنْ يُحِلَّ لِهِ مُوقِلًا يَدْهُ يَرِيَغَبُ هَوَاهَ عَبْتَلَنْ مَلَضَأَنَمَوَ

«Аллоҳдан бўлган ҳидоятсиз, ўз ҳавои нафсига эргашгандан кўра ҳам адашганроқ кимса борми?! Албатта, Аллоҳ золим қавмларни ҳидоят қилмас».

(Қасос сураси, 50-оят).

Зуфаржон Шосалимов